

УДК 398.2:821.161.1.

С. В. Щербак, О. Б. Каневська

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК

Щербак С. В., Каневська О. Б. Порівняльна характеристика українських і російських народних загадок.

У статті в порівняльному аспекті проаналізовані українські та російські народні загадки, схарактеризовані їхні тематичні та художньо-образні особливості, виявлені їх спільні та відмінні риси.

Ключові слова: усна народна творчість, художньо-образна структура, жанр, загадки.

Щербак С. В., Каневская О. Б. Сравнительная характеристика украинских и русских народных загадок.

В статье в сравнительном аспекте проанализированы украинские и русские народные загадки, охарактеризованы их тематические и художественно-образные особенности, выявлены сходные и различные черты.

Ключевые слова: устное народное творчество, художественно-образная структура, жанр, загадка.

Cherbak S. V., Kanevska O. B. Comparative characterization Ukrainian and Russian folk riddles. In an article comparative aspect analyses Ukrainian and Russian folk riddles, characterized their themed art-shaped features? Identified their differences and similarities.

Key words: folklore, genre, shaped structure; riddle.

Одним із найбагатших і найяскравіших надбань багатомістової традиційної духовної культури будь-якого народу є усна народна творчість: «Важко зрозуміти національний характер, національне мистецтво та літературу, не знаючи цього усного народного досвіду» [4, с. 200]. У цьому переконується кожний, хто матиме змогу ближче пізнати один із жанрів усної народної творчості загадки, як у живому побутуванні, так і ознайомитися з наявними публікаціями.

Історія збирання та дослідження загадок, указують дослідники, «порівняно коротка» [3]. Спеціальну увагу на цей жанр збирачі фольклору звернули у 40-х рр. XIX ст., лише поодинокі приклади зафіксовані у збірнику М. Лучкая (1830); вперше окремо 60 загадок подав Г. Лькевич (1841); 175 українських і 150 сербських загадок опублікував І. Головацький (1847); перший окремий збірник загадок уклали і видали у 1851 р. О. Сементовський (1872); чимало текстів друкувалось у збірниках М. Закревського (1861), М. Номиса (1864), П. Чубинського (1877), І. Манжури (1890), М. Костомарова (1890),

Б. Грінченка, Ф. Колесси, В. Гнатюка; на початку ХХ ст. вийшли окремі збірки, укладені М. Зіронькою (1908), А. Онищуком (1911), І. Березовським (1962) [3, с. 586–587].

До наукового дослідження загадок в Україні в ХІХ ст. вперше звернулись О. Потебня, О. Сементовський, які пов'язували цей жанр з міфотворчістю. М. Сумцов шукав витоків загадок у церковній і художній літературі. Плідно займалися вивченням українських і російських загадок фольклористи та письменники, з-поміж яких: В. Аникін, І. Березовський, І. Колесницький, З. Лановик, М. Лановик, М. Мельц, В. Митрофанова, І. Мокієнко, М. Пазяк, П. Попова, М. Рибникова, В. Топоров, Б. Успенський, І. Франко, Г. Шаповалова та ін. Необхідно зауважити, що загадки ще не були об'єктом аналізу, завданням якого є виявлення підґрунтя естетичної специфіки народного твору.

Одним із важливих напрямків сучасної мовознавства є контрактивна лінгвістика, метою якої є зіставлення двох (або більше) мов для виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури найчастіше в синхронному аспекті. Сьогодні існують численні роботи з контрастивної граматики, словотвору, фонології, лексикології. Науковці, спираючись на розробки С. Бернштейна, В. Богородицького, І. Бодуена де Куртене, Л. Щерби та ін., розробляють питання перекладу, створення двомовних словників, методичні проблеми викладання мов тощо. Але, наприклад, співставлення усного народного мовлення, відбиттям якого є фольклорні твори різних жанрів, ще не привернуло достатню увагу дослідників.

Актуальність теми нашої статті полягає в науковій цікавості сучасного літературознавства, фольклористики та лінгвістики до проявів національного менталітету в народних загадках, відображенню в них фрагментів національного колориту.

Мета статті – порівняти тематику та художньо-образну структуру українських і російських народних загадок.

Ще Аристотель розумів загадку як афористичний твір, що складається зі стислого поетичного, часто ритмізованого вислову, у якому предмет чи явище зображується через його метафоричний еквівалент [6]. Грунтуючись на цьому визначенні, варто припустити, що термін «загадка» давнього походження, очевидно, походить від слова *гадати*, що означало «думати», «розмірковувати».

З. Лановик і М. Лановик у своїй праці, досліджуючи зв'язок загадок із іншими жанрами фольклору та писемною літературою, простежують їх розвиток і використання [3, с. 586]. У давні часи загадки розвивалися в тісному зв'язку з писемною літературою; важливий вплив на розвиток і поширення загадок в Україні справили апокрифи та «Пчелы», що прийшли до нас з Візантії (Ф. Колесса), саме тому, на думку дослідника, у цьому жанрі так багато «мандрівного матеріалу». Зворотній зв'язок із писемною літературою є й у наступні епохи. Так, І. Галятовський скористався формою загадки для розгортання проповіді «Ключ розуменія»: в основі твору – питання типу формулювань з «Притчей Соломонових»: «Що є в світі простіше, ніж шлях орла в повітрі, змії на камені і корабля на морі?». А. Байбаков уводив віршовані загадки в свій підручник поезиї; М. Костомаров опрацював казку-загадку «Семилітка» в п'єсі «Загадка». Поетичними обробками загадок є деякі байки Л. Боровиковського, Л. Глібова (цикл «Загадки та відгадки»), твори О. Федьковича та інших. Казка М. Коцюбинського «Десять розбійників» є розширеною інтерпретацією народної загадки. Елементи та прийоми цього жанру вводить П. Тичина в «Пастелі», А. Шиян у дитячу п'єсу «Котигорошко» (тут герой відгадує загадки Водяника), В. Сосюра у вірші «У плащі»: *Мишинята сині на паркані-то проміння (отгадай чиє?)*. Серед сучасних письменників популярними є поетичні загадки М. Сингаївського.

Загадка – це малий жанр усної народної творчості, у якому стисло в метафоричній формі говориться про предмети і явища, які треба впізнати, відгадати, проявивши кмітливість і спостережливість.

За своєю формою народні загадки подібні до прислів'їв: те саме складне, ритмічне мовлення, часте використання рими та співзвуччя слів. Іноді лише питальна форма робить із прислів'я, приказки загадку: *Сидит на овчині, а б'єт соболей (Промышленник)* [8].

У найдавніших загадках слов'янських народів відбито елементи рахування з використанням різних чисел: *Чотири брати, та всі горбаті, а Хома п'ятий з хвостом (Колесо в возі і кінь); Сімсот воріт та один вхід (Невід); Шістдесят синів підперезано, а мати ні (Копи снопів)* [5, с. 157]. – *Четыре ходоста, два бодоста, седьмой хлебестун; Четыре четьрки, две растопырки, седьмой вертун, два стеклышка в нем (Корова, ноги, рога, хвост); Прилетели на хоромы / Три вороны; / Одна говорит: / Мне в зиме добро, / Другая – мне в лете добро, / А*

третья – мене завжди добро (Лошадь, корова, лодка); *Один* говорить, / *Двое* глядят, / *Двое* слухають (Язык, глаза, уши); *Двое* стоять, / *Двое* лежать, / *Пятый* ходит, / *Шестой* водить (Дверь с притолоками); *Два* кінця, / *Два* кільця, / *По* середині гвоздь (Ножницы) [7].

У загадках також можемо поспостерігати такий процес, як математичка логіка та рахування. Використовуючи певні числа народ створив загадки на міркування: (укр.) Скільки було: баба, дві матері, дві дочки та онука? (Трое); Скільки їх було: мати, дочка, брат, сестра, дядько, племінниця? (Трое); У мене в двох кишнях є гроші; коли з одної перекладу в другу один карбованець, то буде порівну, а коли з другої перекладу в першу один карбованець, то в першій буде вдвічі більше, ніж в другій (П'ять і сім); П'ять, п'ятнадцять, без двох двадцять, семеро, троє, ще й малих двоє (П'ятдесят); Летів гусак, а проти нього – зрять гусей. / – Здорові були, сто гусей! – каже гусак. / – Нас не сто, – кажуть гуси, – а стільки, що якби ще стільки, та ще півстільки, та чверть стільки, та ще ти один, отоді б було сто (Тридцять шість) [5, с. 148–151].

Порівняємо: (рос.): Сколько лет в яйце цыпленку, / Сколько крыльев у котенка, / Сколько в алфавите цифр, / Сколько гор проглотит тигр, / Сколько мышка весит тонн, / Сколько в стае рыб ворон, / Сколько зайцев съела моль, / Знает только цифра... (Ноль); В комнате было 12 цыплят, 3 кролика, 5 щенят, 2 кошки, 1 петух и 2 курицы. Сюда зашёл хозяин с собакой. Сколько в комнате стало ног? (Две. У животных лапы) [8].

Загадування у слов'янських народів (зокрема – українців і росіян) було неодмінною умовою не лише розумового розвитку дитини, а й випробування кмітливості дорослих.

Більшість загадок – це веселі віршики, які діти часто із задоволенням вивчають напам'ять, наприклад:

Укр.:	Рос.:
З землі робився,	Жил нероня, Умер нероня.
на кружалі вертівся,	Никто его не хороня,
на огні пікся,	Ни попы, ни дьяки,
на ярмарку бував,	Ни мы, дураки (Горшок) [7].
людей годував,	Без ног бежут,
а як упав,	безо рта кричат,
то й пропав	дороги не знают,
і ніхто не поховав	а других провожают
(Глиняний горищик) [8].	(Сани, полозья) [7].

*Біле, як сорока,
пухнате як квачка,
крил нема,
А гарно літає.
Що це за птиця,
Що сонця боїться
(Сніг) [5, с. 148].*

*В лесу выросла,
Из лесу вынесли,
На руках плачет,
а на полу скачут
(Балалайка) [7].*

Умінню відгадувати загадку в давні часи надавалося дуже великого значення – воно було мірилом мудрості та розуму. Від цього вміння залежала подальша доля людини, а іноді ставилося на кін її життя.

Загадкам часто приписували магічний вплив на стан домашнього господарства. Цим вони близькі до замовлянь, колядок, щедрівок. Так, українські загадки є складовою частиною русальних пісень: *Ой там Роман воли пасе / А Галина воду несе: / – Ой ти Галю, серце Галю, / Щось я тобі сказати маю, / Шість загадок загадаю. / Відгадаєш – моя будеш, / Не вгадаєш – чужа будеш: / А що росте без насіння? / А що росте без коріння? / А що п'ється круг деревця? / А що сушить наші серця? / А що грає – голос має?* [6]; *Ой біжить, біжить мала дівчина, / А за є юда русалочка: / «Ти послухай мене, красна панночко, / Загадаю тобі три загадочки, / Як угадаєш – до батька пушу, / Не вгадаєш – до себе візьму»* [8].

Відгадування загадок було важливою частиною весільного ритуалу; це був своєрідний іспит на розумову зрілість молодого чи молоді: *– Коли ти, свахо, хитра, отгадай сім загадок: / Що росте без коріння? / – Камінь. / Що в'ється по дереву? / – Хміль. / Що пече без жарини? / – Сонце. / Хто живе без дружини? / – Сокіл. / Хто біжить без прогона? / – Вода. / Хто плаче, сліз не має? / – Серце. / Хто грає, голос має? / – Скрипка* [8].

У ліричних піснях, широко знаних і нині, живуть спогади про той давній звичай: *Дівчино моя, Галю, / Щось я тобі загадаю; / Як вгадаєш – моя будеш, / Не вгадаєш – чужа будеш* [8].

Створити загадку – значить стисло описати за допомогою певних яскравих метафоричних образів кілька найхарактерніших для предмета чи явища ознак (матеріал, форму, звук, колір, кількість, дію, призначення, застосування, оточення). Тобто загадка, передусім, – це розгорнута метафора, відповідь на загадку потребує асоціативного мислення й уявлення: *На воде родится, / На огне вырастет, / С*

матерью увидится, / Опять умрет (Соль); Ходит без ног, / Рукава без рук, / Уста без речи (Тень) [7].

Досить часто метафоризація спрямується на сам предмет, його ознаки, властивості або дії: *Кланяється, кланяється, придет домой – растянется (Топор); Сам худ, голова с пуд (Молоток); Еду, еду – следу нету, режу, режу – крови нету (Лодка); Стоит крепко, / Висит слабо, / Около их гладко, / У всех есть снасть, / Им же есть сласть (Орехи, скорлупа, зубы); Стучит, гремит, вертится, / Никого не боится, / Считает свой век, / Сам не человек (Часы); Сивый жеребец / Под ворота глядит (Месяц) [7].*

Інколи в загадках за допомогою метафори зображуються абстрактні поняття: *Ни тело, ни дух, / А с крыльями вокруг, / К кому подлечу, / Как раз научу (Ум); На воде не тонет. / На огне не горит, / В земле не гниет (Имя); Мила, перемила, / Свои очи надсадила, / Хоть грех, хоть два, / А смерть хочется (Сон) [7].*

У метафоричних загадках образи відображають світобачення, середовище, побут народу певної епохи: *Маленький хлопчик / Зліз на стовпчик, / Одежі не носить, / Їсти не просить, / Личенько рябе, / Що воно таке (Наперсток) [5, с. 150]. – Шла свинья из болота, вся исколота (Наперсток) [7]; укр.: *Утка в морі – хвіст надворі (Відро в колодязі); Прийшов сом та в криницю – бом (Відро на коромислі); Що дістане зубами потилицю (Гребінець) [8]; рос.: *Летит птица перната: / Без глаз, без крыл, / Сама свистит, / Сама бьёт (Стрела); То толстеет, то худеет, на весь дом голосит (Гармонь); Чёрный кочет, рявкнуть хочет (Ружьё) [6, с. 89].***

Зазначимо, що існують різні варіанти одних й тих самих загадок: *Жило чотири брати, всі чотири Кіндрати, два біжать, два доганяють і ніяк не доженуть (Колесо в возі); (варіант) Чотири брати, всі Кіндрати, весь світ оббіжать і один одного не дожене (Колесо в возі) [5, с. 157]. – Четыре брата на свете: / Два меньшие впереди, / Два большие позади, / Спешат, бегут, / Друг друга не догонят (Колёса) [7].*

Аналіз народних загадок показав, що зміст цих творів органічно пов'язаний з навколишньою природою, яка знайшла свій вираз не тільки в змісті, а й у поезиці твору, у відображенні історії матеріальної культури народу, що їх створив, його життєві умови, природне та суспільне оточення. У них йдеться про людину та частини її тіла, житло з його начинням, робочий інвентар, ремесла, вірування, явища природи, росини, тварини та інше.

Народні загадки (як українські, так і російські) успадкували і відображають залишки міфологічного сприйняття світу нашими предками. Учені-фольклористи вважають, що образи загадок походять від своєрідних слів-означень, які використовувалися в умовному потаємному мовленні, коли людина, за звичними в давнину уявленнями, не могла прямо називати окремі священні чи татуйовані речі та явища. На думку цієї людини (скотаря, мисливця, хлібороба), в полі, у лісі, на воді, навіть в оселі, – всюди і завжди її зумисне переслідувала ворожа сила, яка насилала різні нещастя. Щоб її перехитрити, користувалися потаємним умовним мовленням, знання якого потрібно було кожному, хто піклувався про свій добробут.

У багатьох відгадках до загадок відбивається міфологічна картина всього світу: камінь – земна твердь; хміль, що в'ється по дереву, – світове дерево, розвій усього живого; сонце – втілення незупинної зміни дня і ночі; сокіл – небо; вода, що біжить сама, – рух, циклічність природних явищ; серце і скрипка – протиставлення суму й радості, які наповнюють людське життя.

Наприклад, *Летів птах на дванадцяти ногах, то одно яйце зніс (12 місяців і рік); Їхав по горі Волох, розсипав горох, стало світати – нема що збирати (Небо і зорі)* [2, с. 332]; *В году у дедушки четыре имени (Весна, лето, осень, зима); Нас семь братьев. / Летами мы равны. / А именами разны (Дни недели); Один до двенадцати родил, / А двенадцать семь породило, / Из семерых четыре выросло (Год); Взгляну я в окошко, / Раскину рогожку, / Посею горошку, / Положу хлеба краюшку. / Всякий видит, / Да не всякий чует. / Кому светло, / Кому темно, / А мне голубо (Небо, звезды, месяц)* [7].

Загадки, які описують світове дерево – основу міфічної світобудови слов'ян, – є і в російському фольклорі: *В саду царском стоит дерево райское: / на одном боку цветы расцветают, / На другом листья опадают, / На третьем плоды созревают, / На четвертом сучья подсыхают (Весна, лето, осень, зима)* [7]. Загадки свідчать про тісний зв'язок міфології й усної народної творчості.

За тематикою загадок їх можна класифікувати таким чином:

1) **артефакти** (житло, предмети побуту, робочий інвентар): *Поле скляне, а межі дерев'яні (Вікно)* [8]; – *Дерну, подерну по белому полотну (Окошко)* [7]; «*Ой ви діти-квіти наші, наварю вам горцик каші, поїсте ви до смаку*», – *мовить бабка у кутку (Піч)* [8]; – *Лето придет – не глядят на него, зима настанет – обнимают его; Дедушка*

старый – Весь белый (Печь); Мать толстая, дочь красная, сын кудреват, отец горбоват (Печь, огонь, дым, кочерга); Мать толста, / Дочь красна, / Сын храбер, / Под небеса ушел (Печь, огонь, дым) [7]; Я усіх вас обшиваю, сама одягу не маю (Голка) [8]; – Носочек стальной, а хвост льняной; бежит свинка, стальная спинка, льняной хвостик; Сама маленькая, тоненькая, / Коса длинная (Иголка с ниткой) [7]; Сідай, будь ласка, там, де стоять четверо браті під стелею одною, ці дружній хлоп'ята всі рівні довжиною (Стіл) [8]; – На четырёх парней / Одна шапка надета (Стол) [7]; Пройди там, де двое стоят, двое лежат, а один бігає (Двері) [8]; – Никого не обижает, / А её все толкают (Дверь) [7]; Привела я сонце у своє віконце, до стелі почепила-всю хату звеселила (світильник або електрична лампочка) [8]; – Золотая птичка / Вечером в дом влетает, / Весь дом освещает (Электрическая лампочка); Тело снаружи, рубашка внутри (Свеча) [7];

2) **сільська праця**: укр.: Стоїть сутула горбатий на все село багатий (Млин); Ходить пані по майдані, куди гляне – трава в'яне (Коса косить); Двадцять п'ять на одній лавці сидять (Борона); Літом служить, а зимою зуби сушить (Борона) [5, с. 156]; рос.: Один идет, четверых за собой ведет, а пятый сидит, в оба глаза глядит (Лошадь, телега, мужик); Меня бьют, колотят, / Ворочают, редут, / Я всё терплю / И всем добром плачу (Земля пахотня); Матушкой весной – / В платнице цветном, / Матушкой зимой – / В саване одном (Поле) [6, с. 71–90]; Щука двинет, Лес вянет, На том месте город станет (Коса, трава, копна сена); Шла свинья из овину, / Размыкавши сено по рылу (Вилы); Стоит Мирон, / Полна голова ворон (Овин); Пять овечек стог подъедают, / Пять овечек прочь отбегают (Лен прядут); Дедушка лыс / На небо глядит, / Внучек чернобрис / По лысине хлыст (Ток) [7];

3) **людина як істота**: рос.: Стоит город не на земле, не на воде, в том городе воевода спит (Ребенок в колыбели); Утром – на четырех ногах, в полдень – на двух, вечером – на трёх (Человек) [6, с. 71–90]; Живая живулечка, / Сидит на живом стулечке, / Живое мяско теревит (Грудной младенец) [7];

4) **частини тіла людини**: укр.: Ой на горі-гай, під гаєм – мигай, під мигаєм – сапай, під сапаєм – хапай (Голова) [8]; – Горшочек умен, сем дырочек в нем (Голова) [7]; Кругленьким, маленьким до самого неба докину (Око) [2, с. 53–55]; – Два Егорки живут возле горки, живут дружно, а друг на друга не глядят (Глаза); На скале сидит лягушка, а прыгнуть не может (Нос); В темном подполье стадо белых лебедей

(Зубы); *Белые силачи рубят калачи, красный говорун подкладывает (Зубы и язык)* [6, с. 71–90]; *Вокруг проруби сидят белые голуби (Рот и зубы); Тридцать два молотят, / Один поворачивает (Зубы и язык); Вокруг озера камыш растёт (Глаза и ресницы); На одной горе много травы, / Да скот этой травы не ест (Голова и волосы)* [7];

5) **явища природи**: *Гуркотить, стукотить, як сто коней біжить (Грім)* [2, с. 332]; – *Заревел медведь на все горы, на все моря (Гром)* [7]; *Сивий віл випив води повен діл (Мороз)* [2, с. 332]; – *Без рук, без ног, а рисовать умеет (Мороз)* [6, с. 72]; укр.: *Без крил летить (Хмара)* [7]; *Сиві гуси усе поле вкрили (Туман)* [2, с. 332]; рос.: *Без рук, без ног, А ворота открывает; Рук и ног у него нет, / А всех трясёт и качает (Ветер); Долгая Арина по мосту ходила, / Ключи обронила, / Месяц видел, / Сонце взяло (Роса); Летит огневая стрела, никто ее не поймает: ни царь, ни царица, ни красная девица (Молния); Полная печь ватрушек, / В середине – один калач; Сивый жеребец / Под ворота глядит (Месяц); Меня ждут не дождутся. / А как увидят – разбегутся (Дождь); Идёт, а ног нет, / Лежит, а постели нет, / Лёгкий, а крыши ломит (Снег)* [7]; *Посмотрю в окошко: идет длинный Антошка (Дождь); Красное коромысло через реку повисло (Радуга)* [6, с. 72];

6) **рослини**: *Этой баске сто лет, горба у неё нет, высоконоcko торчит, далеконоcko глядит, придет смерть за старушкой – станет бабка избушкой (Сосна); Стоит Егорка в красной ермолке, кто ни пройдет, всяк поклон подает (Земляника); Маленький, удаленький – сквозь землю прошел, красну шапочку нашёл (Гриб)* [6, с. 71–90]; *Древо дроводанское, / Листья лихиханские, / Цветы ангельские, / Когти дьявольские (Роза-шиповник); Сидит колюка на вилах, / Одета во багрянец, / Кто пойдет, / Того кольнет (Шиповник); Черненька, маленька, / Всему свету миленька (Черемуха); Черно расколано, Берет оскомина (Гречиха)* [7];

7) **овочі та фрукти**: укр.: *Без рук, без ніг, а пнуться на батіг (Квасоля); Баран у коморі, а роги надворі (Буряк); Хлопонец Мартин / Похилився через тин. / А дівчина Гапка: / «Яка в тебе шапка! / Ще й жовта китиця / Проти сонця світиться. / Як прилетять горобці, / буде тобі, як вівиці / Від сірого вовка». / Що це за примовка?* [5, с.147];

рос.: *Зелёный телёнок привязан веревочкой, лежит на боку и толстеет (Арбуз); Жёлтая курица под тыном дуется (Тыква); Не шит, не кроен, а весь в рубцах (Капуста); Сидит барыня на грядках – вся в заплатках (Лук); Сидит баба на грядках, / Вся одежда в*

заплатах. / Кто ни взглянет, / Тот всплачет (Зеленый лук); Маленький, горький – луку брат (Чеснок); Круглая, а не месяц, жёлтая, а не масло, с хвостиком, а не мышь (Репка) [6, с. 81]; Без окон, без дверей / Полна храмина людей (Огурец); Голова большая, шея тоненькая (Капуста); Белым цветёт, / Зелёным висит, / Красным падает (Яблоко); Сижу на тереме, / Мала, как мышь, / Красна, как кровь, / Вкусна, как мед (Вишня) [7];

8) **тварини (дикі та свійські), птахи:** укр.: Пішла панна до міста; на ній суконь триста (Курка); Біле, як сніг, надуте, як міх, лопатами ходить, а рогом їсти (Гуска) [2, с. 210]; рос.: Корова комола, лоб широк, глаза узеньки, в стаде не пасется и в руки не дается (Медведь); Серовато, зубовато, по полю рыщет, теляг, ягнят ищет (Волк); Под кустами, под ёлками катится клубок с иголками (Ёжик); Среди двора стоит копна, спереди вилы, сзади метла (Корова) [6, с. 71–90]; Белые хоромы, красны подпоры (Гусь) [6, с. 71–90]; Стучу – голова болит, / А не стучу – голодный (Дятел); Под большим камнем / Много камешков поют (Цыплята под курицей); Что за зверь: / Белый, как снег, / Надутый, как мех, / Лопатами ходит, / А рогом ест? (Гусь) [7];

9) **комахи:** укр.: Розгостився ткач в куточку, тче сіточку на смерточку рідній сестрі, близькій свасі – бідній мушці й комасі (Павук); Кто мене вб'є – свою кров пролле (Комар) [2, с. 210]; рос.: Летит – воет, сядет – землю роет (Жук); Вокруг носа вьется, а в руки не дается (Муха) [6, с. 71–90]; Черен, да не ворон, / Рогат, да не бык, / Шесть ног без копыт, / Идет – земли не дерет (Жук); Целый день летает, / Всем надоедает, / Ночь настаёт, / Тогда перестает; Легко порхает, / Сама не знает; / Кто взглянет, / Всякий угадает (Муха); Остро, нековано, / Коснись – поколано (Комар); В безлюдной тайге / Котелок кипит (Муравейник) [7];

10) **знаряддя навчання та його результат:** Чорний Іван, дерев'яний каптан: де носом проведе, там помітку кладе (Олівець); Тоненьке, кругленьке, / Серце чорненьке, / Хто на його слід погляне, / Думку його визнає (Олівець) [5, с. 159]; – Умный Ивашка – всю жизнь в одной рубашке (Карандаш) [6, с. 89]; Добре бачить, а сліпий (Неписьменный) [5, с. 159]; – Хорошо видит, а слепой (Неграмотный) [6, с. 89]; укр.: Утрьох їдуть братці верхом на конячці (Пальці і олівець); Малий коник із чорного озерця воду бере та біле поле поливає (Перо, чорнило, папір); Біле поле, мудрий на нім оре; Біла рілля, чорне насіння; Лиш той посіє, хто розуміє (Папір, писання) [5, с. 159]; рос.:

Грамоты не знаю, а век пишу (Перо) [6, с. 89]; Сорву косматому голову, / Выну сердце, / Дам пить, / Станет говорить (Перо писчее); Ни небо, ни земля, / Видом светла, / Садятся на ней Тенообразные птицы. / Два собирают, / Два созидают, / Один повелевает (Бумага и писец) [7].

Проведений аналіз українських і російських загадок свідчить, що часто в основі їх художньо-образної структури покладено однаковий образ, його ознаки або дія. Наприклад, у загадках про замок – образ собаки, порівняємо: *Хто не гавкає, не кусає, але й в хату не пускає [8]; – Черная собачка свернувшись лежит: не лаает, не кусает, а в дом не пускает [7]; Хвост во дворе, нос в конуре, кто хвост повернет, тот и в дом войдет (Ключ в замке) [6, с. 82].* Однокову дійову ознаку предмету покладено в загадках про пилку: *Швидко гризе, дрібно жує, а сама не ковтає [8]. – Зубастый зверек грызет с визгом дубок [7].*

Зустрічаються й повні аналоги: *Зв'язаний, скручений, а щоранку по хаті танцює (Віник) [8]; – Скручен, связан, / По избе пляшет (Веник) [7]; Біла рілля, чорне насіння, / Хто його вміє, той і розуміє, / Хто його знає, той і позбирає (Книжка) [5, с. 159]; – Белое поле, / Чёрное семя, / Кто его сеет – / Тот разумеет (Книга) [6, с. 89]; Живе без тіла, / Говорить без языка. / Ніхто його не бачить, / А всякий чує (Відлуння) [2, с. 210]; – Живет без тела, / Говорит без языка, Никто его не видит, / А всякий слышит (Эхо) [7].*

Зрозуміло, що в багатьох загадках образи різняться, хоча в їх підґрунті знаходяться подібні дії або ознаки: *Не їсть, не п'є, а ходить і б'є [8]; – Идут круглые сутки, не стоят ни минуты, а все на одном месте (годинник) [7]; Бачить – не бачить, / Чути – не чує, / Мовчки говорить, / Добре мудрує (Книжка) [5, с. 159]; – Идет ни мужик, ни баба, / Несет ни сгибель, ни пирог (Книга) [7].*

Важливою складовою частиною художньо-образної структури загадки є її символізм. Наприклад, небесні тіла й явища природи порівнюються з предметами дійсності, пов'язаними із сільською працею та побутом: укр.: *Поле не зміряє, товар не злічений, пастух рогатий (Небо, зорі, місяць); Гуркотить, стукотить, як сто коней біжить (Грім); Шило-мотовило попід небесами ходило (Блискавка) [8];* рос.: *От одного очага весь свет греется (Солнце); Огромное поле: копать его нельзя, / Камней на нём не счастье (Небо и звёзды) [7].*

У російських загадках в образній структурі знаходимо церковну та релігійну лексику: *Летит зверек / Чрез божий домок, / Сам с*

собой говорит: /«Вот моя силка горит» (Пчела и восковая свеча);
Стоит **попок**, / Сам низок, / Сто на нем **ризок** (Кочан); На широком
дворе, / На гладком поле, / Стоят четыре **попа** / Под одною шляпою
(Стол); Не **грешна**, / А повешена (Птица в клетке) [7].

В образній структурі багатьох загадок трапляються дикі звірі,
свійські тварини, птахи та комахи: рос.: Дверь откроешь – / Лохматая
собака войдёт (Пар в мороз); Белый **баран** ушёл, / Чёрный остался (День
прошёл, ночь настала); Тысячу **баранов** / Одной хворостинкой сгоняю
(Бритва и борода); Меж двумя дубами / Застряла **свинья** зубами (Пила);
Целый **табун** лошадей / На одной привязи (Кисть винограда); Чёрная
корова / Всех людей поборола, / А белый **вол** / Всех поднял (Ночь и день);
Чёрного **ворона** не могу догнать, / Если и догоню, не могу поймать
(Тень); **Мышка** из норки выглядывает (Пуговица в петле); Золотой
телёнок / На привязи толстеет (Дыня) [7].

А також людина, її атрибути, соціальні ролі: Во белом городе, / Во
темном подвале, / Стоят в одной бочке: / Царево вино, / Царицын
мед, / Розно, не смешано (Белок с желтком) [7]; Висит баба на
грядках, / Вся в заплатах. / Косо, не прямо, / Куда ты идешь? / Тебя
стережи, / Зелено, кудряво, / Тебя стережи (Корзина) [7].

Цікавою є наявність у російському фольклорі загадок про
смерть: На море на Окиане, / На острове на Буяне, / Сидит птица
Юстрида, / Она хвалится, выхваляется, / Что все видала, / Всего
много едала. / Видала царя в Москве, / Короля в Литве, / Старца в
келье, / Дитя в колыбели; / И того не едала, / Чего в море не достало
(Смерть); Бегут бегунчики, / Ревут ревуны, / Не дышат, / Не
пышат, / По сухому берегу бежат (Похороны) [7].

Є також загадки на релігійно-церковну тематику: Стоит мост /
На семь верст, / На мосту столб, / На столбу цвет / Во весь свет
(Великий пост); Под городом под Брянским, / Под дубом под царским, /
Два орла орлуют, / Одно яичко балуют (Крестины); Клеть плетена, /
Она вверх сведена, / Сто рублей дана (Церковь); Выду на вывой, / Ударю
во билиберды, / Утещу царя в Москве, / Разбужу короля в Литве, /
Мертвеца в земле, / Изуменью в келье, / Малу дитю в колыбели (Звон
церковный); Звонко звякнет, / Утка крякнет, / Собирайтесь, детки, / К
одной матке (Звон колокольный); Кричит без языка, / Поет без горла, /
Радует и бедует, / А сердце не чует (Колокол) [7].

Підкреслимо, що слово в загадці, як і в будь-якому творі будь-
яких фольклорних жанрів, набуває дієвість закону, тому що яскраво та

влучно відбиває дійсність і разом з тим малює народні ідеали. У загадках втілюються виразні засоби живого мовлення з його невимушеністю, віддаленістю від суворих стандартів нормованої мови, з одного боку, але, з другого, наявні традиційні смислові та мовні ритми, постійні сюжетні лейтмотиви, постійні епітети та формувальні висловлювання, стереотипні звороти та сполучення.

Основою більшості загадок є побутова, розмовна, а також застаріла лексика (*Підсмикане, підтикане – гайда по хаті (Віник)* [2, с. 331]; *Стоит Ерофейка, / Подпоясан коротенько (Веник); Пять амбарушек, одни ворота (Перчатка)* [7]), слова з національним колоритом (*припічок, хлівець, рядно; понева, мутовина, изба, молодец, девица*): укр.: *По хаті моталося, під припічком сховалося (Віник); Малий патишок робить з добра попілок (Сірник)* [2, с. 331]; рос.: *Дорогой капитал / Все души напиток (Щи); Едет орда, / Оглобля одна, / А дуги ни одной (Рыдван с дышлом); От поясницы до ног / Семьдесят пять дорог (Понева); Маленько, кругленько, / А за хвост не поднят; Побегу в сторону – / Останется хвост / На семь вёрст (Клубок); Маленько, светленько, / Весь мир одевает (Иголлка)* [7].

Водночас загадки навчають людину мислити різними логічними способами. Адже є вони у формі прямого запитання, є загадки-задачі, загадки-ігри, загадки-анекдоти: укр.: *Чашечка маленька, / кашка солоденька. / Аби з'їсти кашку, / треба розбити чашку (Горох); Сидить на віконці кішка: / І вуса, як у кішки, / І очі, як у кішки, / і вуха, як у кішки, / але не кішка. / Хто це? (Кіт)* [8]; *Сонце пече, липа цвіте, жито доспіває, – коли це буває? (Влітку); Голі поля, мокне земля, дощ поливає, – коли це буває? (Восени); Яких каменів немає в морі? (Сухих); Хто говорить всіма мовами? (Луна); Коли небо нижче від землі ? (Коли дивишся у воду)* [5, с. 160]; рос.: *Не король, а в короне, не гусар, а при шпорах, на часы не заглядывает, а время знает (Петух); Чего хочешь – того не купишь, чего не надо – того не продашь (Молодость и старость); Красная девица росла в темнице, люди в руки брали – косы отрывали (Морковь)* [6, с. 71–90]; *Какая одежда без рукавов? (Одеяло); Кверху дном – полная, / Книзу дном – пустая (Шапка); Когда видишь, то не видишь, / А когда не видишь, то её видишь (Темнота); Это зелёный домишко, / Откроешь зелёную дверь – / Увидишь бурый домишко; / Откроешь бурюю дверь – / Увидишь жёлтый домишко; / Откроешь жёлтую дверь – / Увидишь белый домишко; / Откроешь белую дверь – / А там сердечко, проверь! (Орех)* [7].

Загадки органічно входять у композицію народних казок «Яйце-райце», «Про змія», «Мудра дівчина», «Іван Іванович – русский царевич та морское чудовище» та ін.

Отже, народна загадка була в минулому одним із основних показників виразу етнічної самосвідомості українців і росіян, відіграла винятково важливу роль в їхньому духовному житті. У наш час цей жанр продовжує жити, функціонувати в поєднанні з кращими надбаннями народнопоетичної традиції минулого з новими явищами, породженими життям, помислами, настроями, переживаннями, ідеалами й естетичними потребами сучасної дитини.

Література

1. Березовський І. Р. Українські народні загадки / І. Р. Березовський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 7–37.
2. Вінок : Українська читанка / [упоряд. О. Г. Білоусенко]. – К. : Веселка, 1998. – 654 с.
3. Лановик М. Українська народна словесність : [посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів] / М. Лановик, З. Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – 614 с.
4. Мокиєнко В. М. Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В. М. Мокиєнко. – Л.: Изд-во Ленинг. ун-та, 1986. – 280 с.
5. Народ скаже – як зав'яже : Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки : [для серед. шк. віку] / [упоряд. та перед. Н. С. Шумади]. – К. : Веселка, 1985. – С. 141–166.
6. Русское народное поэтическое творчество: [хрестоматия : учеб. пособие для студентов нац. отд-ний пед. ин-тов] / [сост. Ю. Г. Круглов]. – [2-е изд. дораб.]. – Л. : Просвещение, Ленинград. отд-ние, 1987. – 655 с.
7. Русские народные загадки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ulin.ru/riddle.htm>
8. Українські народні загадки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uti-puti.com.ua

Стаття надійшла до редакції 02.12.2012 р.